

marca que les croades deixaren, com a context extraliterari, en l'ideal amorós trobadoresc. Gema Vallín posa la seva atenció en Phillipe de Nanteuil i realitza un comentari de les obres *En chantant m'estuet complaindre* (R126) i *Pour mal temps ne por gelee* (R522) per aclarir les incògnites i contradiccions respecte el corpus d'aquest trobador, vassall i amic de Thibaut de Champagne, que el cita regularment en la seva obra.

Explorant el vincle entre Edat Mitjana i actualitat, Roberta Capelli traça una panoràmica de la recepció dels trobadors en la poesia moderna i contemporània i examina la reelaboració i reinvençió de la poesia trobadoresca en els temps moderns des del Romanticisme. Després d'elaborar un estat de la qüestió sobre el naixement dels estudis provençals, Capelli localitza les tendències més significatives del revival trobadoresc, com podrien ser les Corts d'Amor, les *renaissances* provençals o la poesia d'Ezra Pound. Seguint aquesta mateixa tendència, Edgardo Dobry parla de la inherent atracció de la poesia pel concepte del "no-res" tant en l'àmbit trobadoresc, començant pel propi Guillem de Peitieu, com al moviment Dadà. Aquest fenomen es pot enllaçar amb un dels nuclis fonamentals de les poètiques modernes i contemporànies: el nexa entre poesia i veu, escriptura i oralitat. Dobry parteix de les definicions que Martí de Riquer fa de "trobador" a *La lírica de los trovadores* per estudiar la ruptura entre poema i acompanyament musical a través d'autors com Apollinaire, Verlaine, Mallarmé i Rimbaud, fins arribar a concloure que els moviments avantguardistes són descendents directes del cèlebre "vers de dreit nien". Víctor Escudero, en canvi, realitza un estudi on compara el sorgiment de la foscor poètica en els trobadors amb altres moments de la història de la literatura i interrelaciona alguns trobadors destacats (Marcabré, Arnaut Daniel i Raimbaut d'Aurenga) amb l'ús d'aquesta foscor. Escudero afirma que, igual que Boccaccio i Góngora, els trobadors defensen un estil intricat que ataca l'estupidesa d'aquells qui no l'entenen, realçant així la complexitat del llenguatge poètic obscur com a qualitat selecte.

El recorregut pels diversos articles que conformen aquest volum evidencia, en conclusió, que ens trobem davant d'una obra que enfoca la dimensió pragmàtica de la literatura medieval des d'una òptica interdisciplinària, tot presentant diferents perspectives des de les quals es poden explorar les diverses funcionalitats del text durant l'Edat Mitjana: l'hagiogràfica, la propagandística, la didàctica i la catequètica. Aquesta varietat temàtica i disciplinària pot generar una certa sensació de dispersió a primer cop d'ull, però és, en realitat, un dels punts forts d'uns textos que, en el seu conjunt, corroboren la factibilitat d'una metodologia comuna. Si hi afegim els articles relatius a la recepció moderna de la literatura de l'Edat Mitjana, podem concloure que les anàlisis històrica i literària són àrees de coneixement que es revelen com a claus fonamentals per a l'elaboració d'una pragmàtica de la literatura medieval.

Joan DALMASES
Universitat de Barcelona

BADIA, Lola / CIFUENTES, Lluís / MARTÍ, Sadurní / PUJOL, Josep (ed.) (2016): *Els manuscrits, el saber i les lletres a la Corona d'Aragó, 1250-1500*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat («Textos i estudis de cultura catalana», 210), 272 p.

De bell antuvi, hom podria jutjar que el llibre que ens ocupa és un recull de *disiecta membra* i que, en conseqüència, posseeix l'heterogeneïtat temàtica característica de moltes miscel·lànies acadèmiques. En el cas present, però, fóra aquest un judici apressat i superficial, a més de fonamentalment errat, perquè una lectura mínimament atenta dels estudis aplegats en el volum permet de percebre sense dificultat que, més enllà de l'esmentada heterogeneïtat (que, efectivament, hi és), hi ha un fil conductor que lliga de manera evident tot el conjunt. Ara bé, tal com els mateixos editors de l'obra expliciten a la «Presentació» que l'encapçala, aquest lligam té a veure sobretot amb el *modus operandi* posat en solfa pels investigadors que hi han pres part, per tal com en totes les seues aportacions s'observa una aposta decidida pel recurs a les eines fornides per la filologia material, enteses com a *ancillae* que permeten

de fornir hipòtesis sòlides sobre la datació, el caràcter o la fortuna literària dels textos estudiats en cada cas: «Malgrat la diversitat temàtica, tots vuit [treballs] comparteixen una mateixa orientació metodològica: l'estudi de la materialitat dels manuscrits i dels seus contextos de producció, circulació i recepció com a eina per al progrés del coneixement del passat cultural i literari. En aquest sentit, els treballs es proposen com un manifest, és a dir, com una afirmació d'intencions amb voluntat programàtica» (p. 7).

Val a dir, tanmateix, que les afinitats detectables entre els estudis que componen el llibre no es redueixen pas a la metodologia emprada: des del punt de vista dels continguts analitzats, hi ha també coincidències i interessos comuns entre alguns treballs que aborden àrees relacionades més o menys directament, fet que permet al lector de distingir-hi diverses seccions temàtiques. Així, el volum s'inicia amb dos estudis que giren a l'entorn d'alguns aspectes ben interessants de la producció poètica catalanooccitana del segle XIV. El primer («El *Conte d'amor* i el recull narratiu de París-Carpentràs», p. 13-40) és obra conjunta de Míriam Cabré i María Victoria Rodríguez Winiarski, i desenvolupa de manera intel·ligent i convincent una hipòtesi que mira de resoldre alguns dels problemes amb què la crítica ha hagut d'enfrontar-se en estudiar la narrativa breu escrita en *noves rimades*. Com és sabut, entre aquests problemes hi ha el «percentatge molt important de textos anònims i [...] les incerteses en la datació de moltes obres que comparteixen aquesta forma» (p. 13). Tradicionalment, amb un criteri poc atent a les particularitats d'aquestes obres, els especialistes han explicat aquest filó de les nostres lletres medievals com un fenomen que cal ubicar entre la segona meitat del segle XIV i els inicis del XV, tot tenint en compte, d'una banda, el fet que tinguem alguns autors de *noves* perfectament documentats i ubicats en aquesta època (Torroella, Metge, Turmeda, etc.), i, de l'altra, les especials circumstàncies de la transmissió manuscrita d'una part molt significativa d'aquestes obres. Una visió com aquesta és vàlida sens dubte per a les obres escrites per autors com els suara al·ludits, però no és tan segur que ho siga en el cas de textos com ara el *Fraire de Joi e Sor de Plaser*, els *Planys del cavaller Mataró*, el *Castell d'amor*, el *Salut d'amor* o el *Conte d'amor*, obra, aquesta darrera, que constitueix el principal objecte d'estudi del treball. En efecte, després de traçar una síntesi molt completa del panorama crític sobre les *noves rimades*, les autores analitzen el *Conte* tot fent atenció, d'una banda, al context literari romànic en què aquest s'inscriu i, de l'altra, al context manuscrit en què s'ha conservat. Quant al primer aspecte, les autores remarquen que, tot i que autors com Milà i Fontanals (1876) o Amadeu Pagès (1913) van relacionar el *Conte* amb la tradició francesa dels *lais* o fins i tot hi van veure trets *stilnovisti*, la fesomia literària d'aquest poema és la d'«un text eminentment trobadoresc», que «té molts més elements en comú amb la cultura trobadoresca tardana —amb la qual comparteix motius lírics, la funció didàctica dels *ensenhaments* i el gust per la casuística— que amb la francesa» (p. 24-25), elements que, en major o menor grau, comparteix amb obres com ara el *Fraire*, els *Planys*, el *Castell* o el *Salut*. Quant al segon aspecte, el treball estudia des d'un punt de vista codicològic el testimoni únic que ha transmés el *Conte*, el recull París-Carpentràs, conservat actualment en dos volums diferents (París, BNF, ms. Esp. 487; Carpentràs, Biblioteca Municipal, ms. 381) com a conseqüència de la mutilació de què fou objecte durant la primera meitat del segle XIX, i ofereix, tot partint de Rodríguez Winiarski (2010) i la recerca en curs d'aquesta mateixa investigadora, una proposta de reconstrucció de l'ordre original dels continguts del testimoni en qüestió, afectat pel ja al·ludit desmembrament. D'acord amb aquesta proposta, el grup *Conte-Fraire-Planys-Castell-Salut* hauria estat copiat en aquest ordre a l'inici del manuscrit, tot just després de la *Faula* de Torroella. A parer de les autores, aquest no és un detall gratuït, més si hom considera les ja esmentades similituds literàries i estètiques entre el *Conte* i els quatre textos que el segueixen en el recull, i obliga a replantejar la datació del conjunt: «Tot plegat apunta, doncs, a la possibilitat més que versemblant d'un grup de peces culturalment i temàticament força homogènies [...] que el copista del recull París-Carpentràs transcriu com a seqüència, sigui a criteri seu o de la seva font, i que podrien tenir una datació molt primerenca, del principi del segle XIV o anterior» (p. 32). Si aquesta proposta de datació resultés certa, aquest grup d'obres no s'explicaria com el fruit d'un *revival* anacrònic a partir d'uns referents culturals ja llunyans en el temps, sinó com la baula d'una tradició literària que no hauria vist interrompuda la seua continuïtat, i que lligaria la poesia narrativa d'un Cerverí de Girone amb les obres en *noves* que sabem del cert que foren escrites a les darreries del segle XIV. En aquest sentit, la teoria de

Cabré i Rodríguez Winiarski desenvolupa una intuïció ja expressada per Asperti (1985) i té el suport de Cifuentes (en preparació), que postula una datació més primerenca per al *Fraire*.

L'altre treball que podem adscriure a aquest primer bloc temàtic és el de Marta Marfany («Anàlisi d'una poesia catalana autògrafa de 1348: una lletra consolatòria en vers amb citacions poètiques», p. 41-56). Ofereix un estudi, acompanyat en apèndix d'una edició semidiplomàtica i una traducció al català modern, d'un poema copiat en un foli de guarda sense numerar del *Liber curiae* de la sotsvegueria de Ripoll (ACA, Vària de Cancelleria, 288), text que fou ja objecte d'una primera presentació i descripció en Marfany / Cabré (2016). Es tracta d'una lletra consolatòria de 90 versos apariats que l'autor, probablement un escrivà amb formació notarial anomenat Bernat, va adreçar al seu senyor, mossèn N'Arnau, en ocasió de la mort del seu fill Berengueró. S'hi detecta molt clarament la influència de Raimbaut de Vaqueiras: des d'un punt de vista formal, el poeta s'inspira en l'*Epístola èpica*; des del punt de vista de l'assumpte, en el *planh* vaqueïresc «Ar pren camgat per tostemps de xantar». L'estudi de les característiques de la còpia ens indica clarament que som al davant d'un esborryn autògraf, i de retruc ens forneix moltes dades sobre el procés de composició seguit per l'autor i la llengua poètica híbrida de mitjan segle XIV. Així, els nombrosos *pentimenti* que s'hi observen, si bé palesen que l'esmentat Bernat no tenia la llestesa d'un poeta professional, també ens permeten de comprovar que estava familiaritzat amb els constrenyiments mètrics i rítmics propis de la composició poètica: «malgrat no ser un poeta professional, compon amb la seguretat que dona tenir una tradició lírica ben arrelada com ho és la trobadoresca, sense concessions a l'assonància o a les compensacions que porten a l'anisòbil·labisme» (p. 47). Per altra banda, i des del punt de vista de la llengua i les grafies del text, tot fa indicar que «l'occità catalanitzat era, per a ell, una llengua poètica perfectament acceptada, que ja devia ser present en els manuscrits poètics que havia llegit» (ibídem).

El treball de Gemma Pellissa («La transmissió manuscrita de la ficció sentimental catalana», p. 57-76) es basa en una aportació anterior de la mateixa autora (Pellissa 2013) que trasllada a la literatura catalana el concepte de «ficció sentimental», encunyat per hispanistes com Alan Deyermond o Peter Russell respecte a la literatura castellana del segle XV per a referir-se a «composicions breus en prosa de tema amorós en les quals es prioritza l'expressió dels sentiments [...] per damunt del desenvolupament de la trama narrativa, és a dir, que el component discursiu o líric del text, juntament amb la riquesa retòrica, adquireix rellevància en detriment de l'acció» (p. 57). La ficció sentimental catalana presenta, però, alguns contorns particulars que Pellissa deixa ben establerts: d'una banda, la intensitat lírica i el marcat lirisme d'aquestes obres es tradueix en el fet que «dins el mateix text sovint es presenta alternança entre la prosa i el vers» (p. 57); de l'altra, les concepcions sobre l'amor que s'hi detecten traspuen ben a les clares l'influx de les teories amoroses desenvolupades per autors com ara Pere Torroella i Ausiàs March, fenomen que es percep fàcilment en casos com els de Corella, Pardo de la Casta o Moner (p. 58-59). Tot seguit, la investigadora ens presenta els textos que, segons ella, conformen el nucli d'aquest corrent: «el *Fronchino e Brissona*, *La glòria d'amor* de Bernat Hug de Rocabertí, les proses mitològiques de Joan Roís de Corella i la *Tragèdia de Caldés* del mateix autor, la *Tragèdia de Lançalot* de mossèn Gras, *Lo despropriament d'amor* de Romeu Llull, la *Regoneixença e moral consideració* i el *Consuelo de amor* de Francesc Carròs Pardo de la Casta, el *Somni* i la *Faula de Neptuno i Diana* de Francesc Alegre i el *Bendir de dones*, *La noche* i *L'ànima d'Oliver* de Francesc Moner» (p. 59). Es tracta d'una nòmina confegida amb criteris amplis, com l'autora mateixa reconeix (ibídem), per tal com té en compte, per exemple, obres escrites íntegrament en vers com ara *La glòria d'amor*, la catalana va circular fonamentalment en suport manuscrit, no imprès (p. 60-62; les excepcions d'aquesta tendència serien les

obres de Moner i la *Regoneixença* de Pardo de la Casta). Encara, una altra circumstància notable d'aquesta transmissió és que la major part de les obres ens ha pervingut a través de cançoners com el *Jardinet d'orats* (p. 62-64), fet que, unit a la ja esmentada alternança entre vers i prosa que es produeix en el si de moltes d'elles, posa davant nosaltres un quadre en què la frontera entre lírica i narrativa esdevé francament porosa. Quant al segon aspecte, l'estudi d'aquests cançoners ens deixa dos noms d'especial rellevància: el de Torroella, personatge amb qui, endemés, molts dels autors estudiats per Pellissa tenien vincles personals estrets (p. 65), i el de Corella, l'obra del qual fa de pont «entre els autors representatius de la producció sentimental en prosa [...] i la tradició lírica de tema amorós de mitjan segle XV», que enllaça «amb la poesia d'Ausiàs March» (p. 67).

Les contribucions de Montserrat Cabré i Lluís Cifuentes constitueixen *de facto* un segon bloc temàtic del llibre, dedicat a alguns exponents fins ara poc estudiats de la literatura mèdica catalana medieval. La de Cabré («Trota, Tròtula i *Tròtula*: autoria i autoritat femenina en la medicina medieval en català», p. 77-102) se centra en la difusió en l'àmbit català de textos relacionables amb l'obra *i/o* la figura de la metgessa Trota de Salern (fl. primera meitat del segle XII). En primer lloc, però, l'autora ofereix una síntesi ben documentada (bastida sobretot a partir de Benton 1985 i Green 1996 i 1997) que explica de quina manera aquest personatge de biografia pràcticament desconeguda es va convertir, a l'Europa medieval, en l'autoritat mèdica per antonomàsia per a totes les qüestions relacionades amb l'obstetrícia i la ginecologia, com proven els «centenars de tractats de medicina de les dones circulant amb el seu nom arreu d'Europa, tant en llatí com en llengües maternes» (p. 78). Per descomptat, no tots aquests tractats són obra de la salernitana: de fet, fins ara la crítica només ha pogut identificar un testimoni directe de la seua producció en la *Practica secundum Trotam*, «un text de terapèutica pràctica de caràcter general, que inclou malalties de les dones i procediments de caràcter ginecològic i obstètric, però que es preocupa també de moltes altres afeccions» (p. 81). Tanmateix, la difusió a l'Occident dels segles XII-XIII de la fama i el prestigi de Trota no es va deure a la *Practica*, sinó a un tractat anomenat tot just *Tròtula* ('petita Trota'), que en realitat no és sinó un compendi de tres textos anònims —el *De sinthomatibus mulierum*, el *De curis mulierum* i el *De ornatu mulierum*— que des de finals del segle XII circularen de manera unificada; un tractat en les primeres versions del qual encara és possible de retrobar el nom real de l'autora, Trota, desplaçat amb el pas del temps i la multiplicació de manuscrits de l'obra per la forma en diminutiu. Fetes aquestes precisions, Cabré ressegueix les petjades de l'autoritat mèdica de Trota en la medicina escrita en llengua catalana, tot oferint-nos un corpus textual del qual destaca especialment el ms. 2827 de la Biblioteca Riccardiana de Florència, un manuscrit factici que recull tractats i receptaris mèdics en llatí, català i italià dels segles XIV al XVII. L'autora, que detalla el contingut del manuscrit a les p. 86-93, descobreix entre les obres copiades una traducció catalana acèfala del *De curis mulierum*, i analitza les característiques del trasllat, que ens aporta «indicis preciosos sobre la seva elaboració a través de la veu, que emergeix ocasionalment, de qui el va traduir i/o editar» (p. 90). En efecte, tot sembla suggerir que el copista, que segurament treballava a partir d'un text català preexistent, «comprovava el manuscrit del qual copiava amb un original llatí, anotava explícitament algunes divergències [...] i finalment afegia capítols omesos en la versió catalana que tenia a l'abast, copiant-los a continuació directament en llatí. Aquesta hipòtesi explicaria, també, el fet que en el text català en ocasions hi figuren algunes frases interpolades en llatí» (p. 91). Un altre aspecte interessant és que el text llatí consultat pel copista devia descendir de les primeres redaccions del *Tròtula*, ja que encara fa servir el nom de Trota per a referir-se a la metgessa (p. 93).

El treball de Cifuentes («El receptari mèdic medieval i renaixentista: un gènere vernacle», p. 103-159) ofereix un estudi de conjunt sobre les característiques i la difusió a l'àmbit de l'antiga Corona d'Aragó dels receptaris mèdics, «un gènere maltractat, poc valorat i menys entès» pels estudis crítics, «i que, en canvi, té molt a dir en la història de la transmissió del saber» (p. 103). D'entrada, l'autor fa unes precisions de caire terminològic sobre el seu objecte d'estudi: constata, en efecte, que la crítica moderna ha emprat el mot «receptari» com un terme paraigua sota el qual ha englobat obres en realitat molt heterogènies des d'un punt de vista temàtic, «constituïdes per un recull, més o menys extens, de receptes, és a dir, de fórmules que indiquen amb quins ingredients "rebutis", en quina proporció, de quina manera i

amb quins objectius s'ha de compondre o elaborar i prendre o aplicar alguna cosa (un medicament, un plat de cuina, un tint, un procediment alquímic, etc.)» (p. 104). Aquest fet s'ha traduït fins ara en una «comprensió limitada, i sovint nul·la, de moltes d'aquestes obres» (ibídem): per exemple, hom ha tendit a assumir apriorísticament que els seus autors eren fonamentalment metges i apotecaris. A partir de l'examen d'un extens corpus de receptaris que se'ns han conservat i de moltes altres notícies sobre receptaris perduts, Cifuentes traça una panoràmica que esvaeix moltes assumpcions equívokes. Defineix el receptari mèdic com «un compendi de terapèutica concebut per a l'autoconsum [...] compilat per un personatge que no té formació mèdica universitària, però que pot exercir o no la medicina» (p. 113-114). Assenyala, a més, que en aquesta mena de textos s'observa des del punt de vista lingüístic una «forta penetració de la llengua vernacla, tot i que sovint hi conviu amb el llatí» (p. 114); que l'usuari del recull «sol ser el mateix compilador, que no és l'autor de les peces que conté el recull sinó del conjunt, si més no del conjunt inicial, previ a les habituals addicions d'altres mans» (ibídem); i que no és un fet inhabitual que alguna d'aquestes mans incloga en el manuscrit continguts no relacionats —si més no directament— amb la salut, com ara oracions o poemes. Encara, l'anàlisi duta a terme permet a l'autor de distingir entre receptaris mèdics professionals i domèstics. Els primers, deguts a metges de l'àmbit extraacadèmic, són «obres pensades per a l'exercici professional, fins i tot perquè el metge pugui dur-les al damunt en els seus desplaçaments» (p. 128). Estan escrits majoritàriament en català (tot i que en alguns casos el llatí té també una presència no gens menyspreable) i, pel que fa al contingut, «hi pesen més les fonts mèdiques universitàries, no hi ha tantes fórmules magicocrecials, tenen complements tècnics (obretes, taules, esquemes) i no pas receptes casolanes o addicions no mèdiques» (ibídem). En canvi, els receptaris mèdics domèstics, compilats generalment per membres benestants de la societat urbana de l'època (comerciants, juristes, notaris, clergues, etc.), no només recullen «continguts relacionats amb el manteniment de la salut, sinó també amb altres urgències de la unitat familiar, i tant relatives als humans com als animals. És el manual d'autoajuda mèdica domèstica per antonomàsia» (p. 139). Usualment estan escrits en català (la presència del llatí és més infreqüent que en els receptaris professionals), i en la compilació, a més de fonts universitàries i tractats mèdics llatins, s'empren també enciclopedies llatines (Bartomeu l'Anglès, Vincent de Beauvais) i en vulgar (Eiximenis), així com receptes poades de la tradició oral. Siga com vulga, la proliferació d'aquesta mena de receptaris, en les dues variants suara descrites, respon, a parer de Cifuentes, a un procés de «vernacularització» del saber mèdic que no té tant a veure amb la llengua de redacció dels textos com amb el fet que hagen estat concebuts «des de fora de la institució universitària» (p. 149).

Les contribucions de Francesc J. Gómez i de Romana Brovia es poden inscriure en un altre bloc temàtic, dedicat en aquest cas a la recepció i difusió a l'àmbit català de dos dels grans noms de les lletres italianes medievals: Dante i Petrarca. Així, el treball de Gómez («“Lo Dant e la glosa”: aparats exegetics de la *Commedia* en la Catalunya de mitjan segle XV», p. 161-194) estudia els canals pels quals la magna obra dantesca es difongué a la Corona d'Aragó del Quatre-cents, una difusió que «no hauria estat possible sense una progressió generacional en el nivell d'instrucció literària dels lectors laics, ni tampoc sense la circulació i, més endavant, la producció autòctona d'aparats exegetics que molt sovint induïen a una lectura sinòptica, presentant el text del poeta dins un marc de glosses interlineals i marginals que elucidaven tant les dificultats de la lletra com els misteris de l'al·legoria» (p. 161). L'ús d'aquests textos de suport es deixa veure en la primera menció explícita de la *Commedia* de què tenim notícia en terres catalanes: una carta de l'any 1408 que Martí I l'Humà adreçà al governador de Catalunya Guerau Alemany de Cervelló (Rubió i Lluch 1908-1921: I, 442-443, doc. 509). Gómez estudia l'al·lusió del rei a *Paradiso*, XXXIII, v. 65-66, que inclou una interpretació que es retroba en comentaris com els de Iacomo della Lana, l'*Ottimo commento* o les *Chiose ambrosiane*. Però la *Commedia* també circulà al marge de l'àmbit cortesà, «entre persones dotades d'una adequada instrucció gramatical i estretament vinculades a institucions eclesiàstiques o civils, que posseïen un cos administratiu i una escrivania propis, que facilitaven el contacte entre eclesiàstics, noblesa i ciutadans honrats» (p. 166), com és el cas del notari i escriptor del Consell barceloní Bernat d'Esplugues, que posseïa una esplèndida biblioteca d'uns cent vuitanta-sis volums en llatí, italià i català, entre els quals sabem que hi havia tres exemplars de la *Com-*

media; o el del franciscà Joan Pasqual (...1390-1450...), autor d'un *Tractat de les penes particulars d'infern* que, com remarca el mateix Gómez (que l'estudia detalladament a les p. 169-179), està «basat en la topografia moral de l'*Inferno* de Dante, en la primera redacció del *Commentum* de Pietro Alighieri (1340-1341) i en la tercera del llibre XV (*De fabulis poetarum* o *Ovidius moralizatus*) del *Reductorium morale* de Pierre Bersuire (c. 1350)» (p. 169). L'autor explica, encara, que Dante era conegut i llegit també per sectors benestants de la menestralia barcelonina de mitjan segle xv, i destaca la figura l'ar-genter reial Joan de Pisa, de qui sabem que, valent-se de textos glossats, impartia lliçons sobre la *Com-media* a membres pertanyents a aquesta classe social (p. 179-181). És en aquest context de divulgació de l'obra dantesca entre diverses capes de la societat catalana del segle xv que cal explicar l'aparició de manuscrits dantescos amb glosses en català. Dos d'ells —amb l'anàlisi dels quals (p. 182-190) es clou el treball— ens han pervingut: el bifoli de pergami custodiat a l'Arxiu Comarcal de la Segarra i la còpia del *Purgatorio* conservada a la Hispanic Society of America, enllestida el 10 de juliol de 1460 pel blan-quer barceloní Bernat Nicolau.

Per la seua banda, Brovia («Per la fortuna manoscritta di Petrarca nei territori della Corona d'Ara-gona, secoli XIV-XVI», p. 195-211) analitza la transmissió manuscrita dels textos de Petrarca a l'àmbit català. Ara bé, com la mateixa investigadora té bona cura de remarcar, el focus del seu treball no és la recepció de l'autor d'Arezzo a les lletres catalanes, ni tampoc l'estudi de les seues traduccions al català, sinó la circulació de manuscrits de les seues obres als territoris vinculats a la Corona d'Aragó. L'anàlisi de Brovia, que parteix de l'inventari d'exemplars petrarquians que circulaven per terres hispàniques elaborat per Villar (1995), constata que uns cent vint manuscrits pertanyien a biblioteques de l'àrea catalanoaragonesa. D'aquesta xifra, només la meitat se'ns ha conservat, la gran majoria dels quals «risal-gono [...] al pieno Quattrocento, periodo che si configura con chiarezza come l'età d'oro della fortuna di Petrarca in Aragona» (p. 197). Vet ací una apreciació cronològica interessant, que permet de concloure que, si descomptem casos aïllats com els de Bernat Metge, traductor de la *Historia Griseldis*, la difusió de l'obra de Petrarca a la Corona d'Aragó es produí tres dècades més tard que a d'altres territoris euro-peus. Per altra banda, quant al lloc d'origen dels testimonis pervinguts, l'autora assenyala que, si bé uns trenta foren elaborats en terres catalanoaragoneses, gairebé l'altra meitat foren importats en el decurs del segle xv d'altres àrees geogràfiques, en molts casos, com és natural, d'Itàlia (p. 197), però en d'al-tres, del sud de França i específicament d'Avinyó, circumstància, aquesta darrera, que s'explica per les connexions culturals i polítiques existents a l'època entre aquesta regió i la Corona (p. 199-203). Final-ment, l'anàlisi duta a terme permet també de conèixer quines foren les obres que gaudiren d'una major difusió en terres catalanes: fonamentalment, els tractats morals llatins (*De remediis*, *Secretum* i *Historia Griseldis*) al costat d'obres històriques i èpiques (*De viris* i *Africa*), mentre que l'obra poètica (*Rime* i *Triumph*) circulà sobretot en cercles cortesans ja més avançat el segle xv (p. 198).

El darrer treball del volum («Les representacions gràfiques al *Llibre de contemplació en Déu* de Ramon Llull», p. 213-244), a càrrec d'Albert Soler i Anthony Bonner, és una interessant aportació al camp dels estudis lul·lians, que analitza el notable aparat de figures i il·lustracions (prop d'una setanta-na) que complementa el text del *Llibre de contemplació* al *codex antiquus* conservat de l'obra, acabat de copiar per Guillem Pagès el 1280 i conservat en dos volums a la Biblioteca Ambrosiana de Milà. Soler i Bonner observen que de totes aquestes representacions, només catorze formaven part del pla originari del *Llibre*, redactat devers l'any 1274; la resta (una cinquantena) és el producte d'una intervenció poste-rior, però que en tot cas degué produir-se poc abans que hom donés el manuscrit com a enllestit definiti-vament. Pel que fa a les imatges projectades des d'un principi, es constata que apareixen integrades dins el text de l'obra, i que incorporen grafies degudes al mateix Pagès. Aquest grup es pot subdividir en dos tipus: d'una banda, trobem sis arbres d'una remarcable elaboració gràfica: en efecte, cadascun d'ells presenta un disseny que el singularitza i el distingeix dels altres, fet que suggereix «la intervenció d'un dibuixant professional» (p. 218; el significat i la funció d'aquests arbres són estudiats en detall a les p. 220-225 del treball); de l'altra, hi ha vuit figures no arbòries executades amb molta menys traça: a criteri dels autors, «aquests gràfics semblen haver estat duts a terme pel mateix copista (almenys els grafismes són de la seva mà), en un espai deixat enmig del text, no sempre ben calculat perquè el resultat sigui su-

ficientment digne» (p. 219; s'analitzen a les p. 225-230). Quant a la cinquantena de figures afegides més tardanament, i que apareixen invariablement als marges del manuscrit, cal assenyalar que no es retroben en cap altre testimoni de l'obra: són, per tant, fruit d'una intervenció exclusiva en el còdex copiat per Pagès, però es deuen a una mà «no gaire posterior, probablement italiana, que fa una lletra textual amb tendència cap a l'híbrida» (p. 230). En el treball realitzat per aquesta segona mà, que es pot observar al llarg de tot el manuscrit i que presenta «un grau d'execució notablement formal» (p. 231), s'evidencia la voluntat de facilitar mitjançant taules, diagrames i esquemes la intel·lecció de les seccions més complexes del *Llibre*, particularment aquelles en què Llull recorre al discurs algebraic i la combinatòria de lletres (p. 237). Agudament, Soler i Bonner observen que aquestes representacions foren introduïdes en el còdex «abans que els plec que el formen no haguessin estat relligats, ja que algunes de les figures haurien estat impossibles de realitzar en els marges interns de les pàgines [...] si el manuscrit ja hagués estat enquadernat», una prova que «aquesta intervenció extensa i sistemàtica representa el darrer estadi d'elaboració del còdex» (p. 237). Consideren, a més, que el copista anònim actua a instàncies de Llull o, si més no, d'algun seguidor seu, «en tot cas algú que tenia un coneixement aprofundit de l'obra i que era conscient dels problemes de lectura que plantejava» (p. 240).

Com es pot comprovar, la incidència en l'estudi de la materialitat i de les vicissituds de la transmissió dels textos que s'observa en tots els estudis aplegats en el volum dona peu a interpretacions i lectures que enriqueixen notablement el panorama crític sobre la cultura catalana medieval: així, si algunes de les contribucions permeten d'ubicar cronològicament amb major precisió un determinat conjunt de textos, d'altres ajuden a entendre millor els models que més poderosament influeixen en el desenvolupament d'una determinada moda literària, les condicions socioculturals que expliquen el desenvolupament d'un determinat gènere textual o les circumstàncies de la difusió de destacats autors d'altres literatures en el nostre àmbit lingüístic i cultural. En aquest sentit, l'aposta metodològica que lliga tot el conjunt es demostra rigorosa, efectiva i molt fructífera.

Josep Antoni AGUILAR ÀVILA
Universitat Catòlica de València

Referències bibliogràfiques

- ASPERTI, Stefano (1985): «Flamenca e dintorni: considerazioni sui rapporti fra Occitania e Catalogna nel XIV secolo», *Cultura Neolatina*, 45, p. 59-102.
- BENTON, John (1985): «Trotula, Women's Problems and the Professionalization of Medicine in the Middle Ages», *Bulletin of the History of Medicine*, 59, p. 30-53.
- CIFUENTES, Lluís (en preparació): «Un nou manuscrit català del *Fraire de Joy* de la primera meitat del segle XIV».
- GREEN, Monica (1996): «A Handlist of the Latin and Vernacular Manuscripts of the So-Called Trotula Texts. Part I: The Latin Manuscripts», *Scriptorium*, 50, p. 137-175.
- GREEN, Monica (1997): «A Handlist of the Latin and Vernacular Manuscripts of the So-Called Trotula Texts. Part II: The Vernacular Texts and Latin Re-Writings», *Scriptorium*, 51, p. 80-104.
- MARFANY, Marta / CABRÉ, Lluís (2016): «Un poème consolatoire inédit (c. 1348) et un fragment d'un *planh* perdu, attribué a Raimbaut de Vaqueiras», *Revue des Langues Romanes*, CXX, 1, p. 251-280.
- MILÀ I FONTANALS, Manuel (1876): *Poëtes catalans: les noves rimades, la codolada*. París: Maisonneuve.
- PAGÈS, Amadeu (1913): «Poésies catalanes inédites du ms. 377 de Carpentràs», *Romania*, 42, p. 174-203.
- PELLISSA, Gemma (2013): *La ficció sentimental catalana de la segona meitat del segle XV* [tesi doctoral llegida a la Universitat de Barcelona].

- RODRÍGUEZ WINIARSKI, M. Victoria (2010): «Nova aproximació al cançoner de París-Carpentràs: una proposta de reconstrucció». Seminari Internacional *La fi dels trobadors? L'espai occitanocatalà als segles XIII i XIV: Velles preguntes i noves respostes*. Girona: Institut de Llengua i Cultura Catalanes - Universitat de Girona. [Text inèdit.]
- RUBIÓ I LLUCH, Antoni (1908-1921): *Documents per l'història de la cultura catalana mig-aval*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 2 vol.
- VILLAR, Milagros (1995): *Códices petrarquescos en España*. Padova: Antenore.

BELTRAN CALVO, Vicent / SEGURA-LLOPES, Carles (2017): *Els parlars valencians*. València: Publicacions de la Universitat de València.

Els parlars valencians, que ha estat publicat en la prestigiosa col·lecció «Biblioteca de Lingüística Catalana» de la Universitat de València amb l'auspici de l'AVL i de l'IEC, i que fou mereixedor del Premi IEC de Lexicografia i Onomàstica Joan Coromines 2017, assoleix l'objectiu principal de l'estudi dels professors Beltran i Segura-Llopes, que especifiquen, de bon principi, «descriure de la manera més detallada possible la variació lingüística que presenta el català al País Valencià, especialment la que es dona en els parlants adults de més edat» (p. 13), o, com diuen més avant, «l'anomenat *estat dialectal rebut* dels valencians.» (p. 79); no obstant això, s'apunta una vegada i una altra l'ús que en fan els parlants més jòvens d'alguns trets fonètics, morfològics, sintàctics o del lèxic a fi d'apuntar les tendències més generals. Amb la finalitat de l'obra establerta, es distribueixen els set grans apartats de què consta: «Introducció»; Primera Part. *Caracterització general dels parlars valencians*; Segona Part. *Varietats geogràfiques del valencià*; Tercera Part. *Descripció dels parlars valencians*; «Conclusions»; «Bibliografia»; i, «Annex». *Atlas lingüístic dels parlars valencians*.

En l'apartat «Introducció» (p. 13-20) es justifica, de manera encertada, la necessitat de conèixer la diversitat dialectal, a fi d'augmentar la valoració de la llengua, la intercomprensió entre conciutadans i la consciència en l'existència de registres, vinculats a àmbits d'ús formal o col·loquial. També es planteja el destinatari de l'obra, que es considera ampli, perquè abasta «especialistes de la dialectologia i de l'estudi de la llengua, professionals que tenen la llengua com a eina indispensable i central en la seua faena —com ara mestres, periodistes, escriptors, etc.—, i també simplement les persones interessades per la manera de parlar de la gent del seu país» (p. 16); tanmateix, al nostre entendre, l'obra es completaria, tant per al lector especialista com per al lector curiós, amb un índex onomàstic i un de temàtic que facilitara les cerques ràpides i precises. A més, en aquesta mateixa línia de facilitació, una obra de referència dins de la romanística, com ho serà *Els parlars valencians*, tampoc no hauria de perdre de vista la necessitat d'aportar els mots d'estudi en unes altres llengües romàniques, per tal de facilitar la internacionalització de l'estudi.

En la *Primera Part. Caracterització general dels parlars valencians* (p. 21-84), es diferencien cinc apartats: 1. *Els parlars valencians a vista d'ocell*; 2. *Història del valencià*; 3. *El valencià de frontera. El castellà i l'aragonés*; 4. *El valencià i altres llengües*; i, 5. *El valencià i l'estàndard*. En el primer apartat, 1. *Els parlars valencians a vista d'ocell* (p. 23-33), es determina que l'objecte d'estudi és «el català parlat en allò que, administrativament, s'anomena “Comunitat Valenciana”», s'enumeren les comarques en què la llengua catalana és pròpia del País Valencià i comença a descriure's el valencià a partir de les isoglosses més significatives que arrencaren l'àrea nord del país amb el tortosí, que és un dels tres grans subdialectes occidentals, i les tres quartes parts restants amb el valencià mateix. En l'apartat 2. *Història del valencià* (p. 35-46) se sintetitzen els estudis més destacats per atendre la qüestió onomàstica de la llengua i per delimitar moments claus en la configuració lingüística del valencià des dels primers segles de la colonització cristiana, entre els quals destaquen les migracions d'aragonesos al nou Regne de València a partir del segle XIV i que aporten, per exemple, nous usos de la preposició *per a* que acabaran conformant la varietat valenciana del català (1. *Origen del valencià*). Els autors prenen en consideració els estudis d'Antoni Ferrando per descriure les particularitats fonètiques, morfosintàcti-